

ERDŐS ZOLTÁN

Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 187–191.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.187-191

www.aetas.hu

Mohács megértéséhez

Mohács szimfónia – Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből: Mohács Symphony – Studies on the new research achievements on the Battle of Mohács 1526. Szerk. Varga Szabolcs – Türk Attila. Budapest: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága – Mohács 500 Egyesület, 2022. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) 249 oldal

A mohácsi csata legkésőbb a 17. század közepe óta a magyar történelem végzetes sorsfordulójaként él a köztudatban, értelmiségek nemzedékei próbálták magyarázni a vereség okait, lefolyását és értelmét. Az 500. évforduló közeledtével a 2010-es évek fordulóján megélénkültek, 2018 óta pedig különösképpen reflektorfénybe kerültek az – olykor szenvedélyes viták övezte – kutatások. Számos múzeum, egyetem, civil szervezet és cég, több tucatnyi kutató és önkéntes hálózatszerűen összehangolt munkájának köszönhetően folyamatosan zajlott és zajlik a levéltári és terepkutatás, melynek eredményeit konferenciák, tanulmányok, forráskiadványok sora mutatta be, a nagyközönség számára pedig ismeretterjesztő előadások, pódiumbeszélgetések, sajtómegjelenések szá-

zai közvetítették. A munka egyik fontos állomása volt 2020-ban az *Eke mentén, csata nyomában* című kötet¹ megjelenése, amihez több szállal is szorosan kötődik a 2022 decemberében *Mohács szimfónia* címmel kiadott újabb tanulmánykötet. Ezt a folytonosságot (a szembetűnően megváltozott tematikai súlypontokkal együtt is) fémjelzi a közös arculat, a két kötet szerzőgárdája közötti átfedések és mindenekelőtt a koncepcionális rokonság.

A kötet címe igencsak enigmatikus: a szimfónia idézhetne valamiféle melankolikus hangulatot, de közvetíthetne patetikus, heroizáló szándékot is. Az előszó szerint az egyes írások változatossága sokszólamú szimfóniát eredményez. Az már – nagyobb egységekre, fejezetekre tagolás hiányában – csak a tanulmányokat olvasva tűnik fel, hogy a kötet szerkezete is egy klasszikus zeneművet idéz, melynek tételrendjét a különböző diszciplínákhoz kötődő kutatások rendkívül heterogén perspektívája és hangvétele alakítja; ezek egységbe rendezése korántsem volt egyszerű szerkesztői feladat.

A szimfónia nyitánya az olvasót tudománytörténeti és módszertani szempontból is orientáló előszó, valamint a mohácsi csatátérkutatás egyik úttörőjével, a fáradhatatlan amatőr helytörténeti kutatóval, Szűcs

¹ Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. Szerk. Bertók Gábor – Galambos István – Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Simon Béla – Türk Attila. Budapest–Pécs–Eger: Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi

Intézet – Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület – Janus Pannonius Múzeum – Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság – Hungari Dzsenedzsi Hagyományörző Egyesület, 2020. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, 17.)

Józseffel készített beszélgetés átirata. E szöveg egyedi értéke, hogy számos tudománytörténeti részletre vet fényt; annál is inkább, hiszen a régészeket Szűcs vezette el a tömegsírokhoz, és olyan kérdésekkel (így például Földvár falu elhelyezkedésével) foglalkozott, amelyek napjaink kutatásaiban is kulcsfontosságúak. Szűcs alakja és munkássága az ügy iránti elkötelezettség és alázat példája – ezért kerülhetett éppen ez az interjú a kötet élére.

A szimfónia első tételét – sajátos ritmikájával – a fél évezredes és néhány hetes távlatokban egyaránt vizsgálható klimatikus viszonyok és időjárási jelenségek elemzése alkotja. Kiss Andrea (*A kis jégkorszak, a Spörer minimum és Mohács*) megállapítása szerint a kis jégkorszak kritikus szakaszát jelentette a 15. század középső harmadától a 16. század végéig tartó időszak, ezen belül is a századforduló körüli évtizedek, melyek szélsőséges időjárási jelenségei gazdasági regressziót és társadalmi feszültségeket eredményeztek. Az időjárás alakulása akár néhány hónapos távlatban konkrét logisztikai és harctéri következményekkel járhatott, ahogy ez Mohács előestéjén is beigazolódott. A sorozatos kemény telek, árvizek és aszályos időszakok tartósan kedvezőtlen hatást gyakoroltak a magyar társadalomra, ám ezek az időjárási szélsőségek a török hadak balkáni haladását csak lassították, de feltartóztatni nem tudták.

A második tétel a lassan változó történeti táj rekonstrukciója, ami a csatát megelőző események és az ütközet lefolyásának jobb megértését és pontosabb lokalizációját szolgálja. Pánya István jól adatolt cikkében (*Út-talan utakon. Adatok a késő középkori Bodrog vármegye úthálózatához*) Bodrog vármegye késő középkori úthálózatának rekonstrukcióját kíséri meg, a mellékelt adattárban az írott forrásokból ismert utak, hidak és révek adatait közli.

Varga Szabolcs (*Brodarics István és Istvánffy Miklós mohácsi csatáról szóló leírásának összehasonlítása*) Brodarics István és Istvánffy Miklós munkáinak egymáshoz való

viszonyát elemzi, a hadjárat főbb helyszíneinek lokalizációja és eseményeinek időrendje, a csata lefolyása és a résztvevők sorsa tekintetében. A tanulmány nemcsak az ütközet forráskritikájához és a két történetíró munkamódszeréhez, hanem általában a kortársi, kommunikatív emlékezet működéséhez is nagyon fontos adalékokat szolgáltat. B. Szabó János vitáikében (*Magam mentiségére: még egyszer II. Lajos halálának helyszínéről*) – a korábbi pengeváltás lezárásaként – Pap Norbert téziseivel szemben támasztja alá II. Lajos halálának helyszínéről kifejtett álláspontját írott és kartográfiai források, illetve történeti földrajzi megfontolások alapján.

A történeti földrajzi, tájtörténeti vonalhoz visszatérve, Szávoszt-Vass Dániel (*Támpontok a Mohácsi-Duna medrének 1526-os rekonstrukciójához*) és Viczián István (*A Duna domborzatformáló hatása Mohács környékén és az 1526. évi mohácsi csata*) a Duna domborzatformáló szerepét vizsgálják, és a Mohács-környéki ártéri síkság vízrajzi változásait, felszínfejlődését rekonstruálják, összevetve a geográfia eredményeit a térségre vonatkozó szöveges dokumentumokkal és térképekkel. Bár II. Lajos halálának helyét illetően eredményeik nem teljesen egybehangzóak (míg Viczián a Csele-patak torkolatánál lévő fokokat jelöli meg, addig Szávoszt-Vass szerint lehetséges helyszín a Csele-patak, a Bűdös-árok, a Duna jobb partja vagy az egyik halastó), annak lehetőségét egyértelműen kizárják, hogy a király a Duna főágán átúsztatva veszítette volna el életét.

A csata lefolyását a domborzati és vízrajzi viszonyok mellett a terep növényzete is jelentősen befolyásolhatta – evvel az eddig kevés figyelemben részesített kérdéskörrel foglalkozik Varga Anna tanulmánya (*Az ártéri növényzet értékelése terepi és irodalmi adatok alapján*). Bár az írott források alapján legfeljebb a 18–19. század fordulójának növényzete rekonstruálható, a csata korabeli flóra rekonstrukciójához mégis van támpontunk. A bogyzislói őstölgyes mint megma-

radt ősi folt alapján feltételezhető, hogy a mohácsi árteret is terebélyes fákkal tarkított, mocsaras legelőként határozhatjuk meg.

A táj 16–17. századi történetével két tanulmány foglalkozik. Máté Gábor (*Népességcsere, nyelvi viszonyok, faluhatárok a 18. századi tanúvallatások fényében*) sajátos eljárásának lényege az, hogy a természetföldrajzi szerkezetre rávetíti a politikai és gazdasági viszonyokat, és így rekonstruálja a tér egykori szövetét: a táj ugyanis nemcsak természeti képződmény, hanem tudati konstrukció is. A törökök kiűzése utáni háttérperek anyagai alapján azt a következtetést vonja le, hogy a népesség kicserélődése, a falunevek szlávósodása ellenére a tájszerveződést jelentő településhatárok nem merültek teljesen feledésbe. A táj utóéletének egy epizódját a második mohácsi, avagy – mai, korrektebb terminussal élve – a harsány-hegyi csata jelenti; ennek értékes ábrázolásával, egy francia röplappal foglalkozik Polgár Balázs rövid tanulmánya (*A „második mohácsi csata” [1687] ábrázolása a Bibliothèque Nationale de France gyűjteményéből*).

A szimfónia harmadik tételét a szerkesztők az emlékeztörténeti, emlékezetpolitikai vonatkozásoknak, a csatahely kutatásával és a csata rekonstrukciójával kapcsolatos újabb eredményeknek és módszertani javaslatoknak szentelték. S. Laczkó András (*„Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács”. Czuczor Gergely Mohács-epigrammájáról*) a 19. század közepéhez vezeti el az olvasót, Czuczor Gergely nehezen datálható, de bizonyosan 1858 előtt íródott költeményét elemzi. A mohácsi csata itt mint „a nemzeti nagy bűnnek nagy torolója”, a jobbágy-ság jogfosztásának, a nemzetből való kirekesztésének következménye jelenik meg. Abban, hogy Czuczor összekapcsolta 1514 és 1526 emlékét, rokon a kortárs Wesselényi Miklós érvelésével, de jóval radikálisabb annál: a szöveg a jogilag egyenlő, civil nemzet mellett érvel, és ennek révén sajátos helyet foglal el a történeti emlékezetben és a kor nemzetépítő diskurzusában.

Egy későbbi korszakba invitálja az olvasót Hasanovic-Kolutáczi Andrea (*A mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítás a Kanizsai Dorottya Múzeumban*), aki az 1976-ban megnyílt csatatörténeti kiállítás kontextusát vázolja fel. Az emlékezet lokális és nemzeti szintjeinek egymásra hatását mutatja, hogy a kiállítás helyi erőfeszítések eredményeként jött létre, ám nem valósulhatott volna meg országos szakmai szervezetek együttműködése nélkül (bár alig élvezte a párt és az állami szervek támogatását). Végül mindez visszahatott a kezdeményező közösségre, és a kiállítás identitásformáló és közösségépítő tényezőnek bizonyult.

Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolatmenethez Négyesi Lajos tanulmánya (*A mohácsi csata emlékhelyei*), amely a csata mohácsi és Mohács környéki emlékhelyeinek történetét tekinti át a 16. század második felétől napjainkig. Megállapítása szerint Sátorhelyen nem egyszerűen emlékhelyről, hanem a kegyelet és a gyász tereként, temetőként szakrális térről van szó. Ebből a nézőpontból érthető a szerző éles kritikája az 1976-ban létrehozott emlékparkkal és megújítási kísérleteivel szemben: az emlékhely építészeti szempontból kaotikus, szimbolikája (a szóba jöhető párhuzamok és asszociációk alapján) nehezen értelmezhető és hiányos. Gyökeres változtatásra van tehát szükség ahhoz, hogy megfelelhessen tényleges funkciójának: temetői kápolnát kell létesíteni, amely alatt osszáriumban kell elhelyezni az elesettek kihantolt és egyenként szétválogatott maradványait. Ennek a munkának kezdeteibe enged bepillantást Pálfi György írása (*Az SZTE Embertani Tanszék váratlan mohácsi küzdelmei: terepantropológiai kutatások a Mohácsi Nemzeti Emlékhelyen*), amely a III. számú tömegsír feltárásának tapasztalatait mutatja be. A szerző joggal utal már a címben az antropológusok „váratlan küzdelmeire”, hisz hazánkban eddig még nem került sor ilyen volumenű munkára. A kutatók a csata brutális valóságába nyerhettek bepillantást: a feltárás elő-

zetes eredményei szerint a tömegesen kivégzett foglyok földi maradványait szedték fel, akiket megfosztottak felsőruházatuktól és leterdeltetve lefejeztek, majd a testüket rendezetlenül dobálták be az alulméretezett gödörbe.

A tanulmányok sora más hangvételen folytatódik Drusza Tamás írásával („*Mohács*” *valóságának nyomában: a mohácsi csata rekonstrukciójának elemzési kihívásai és lehetséges módszere*), aki a csata rekonstrukciójára tesz módszertani javaslatot. Miután bemutatta az információk kezelésének, értelmezésének egy tucatnyi csapdáját – mikrofilológiai, episztemológiai, logikai értelemben is érdemi újdonságokra rámutatva a forráskritika általános elveivel képest –, felvázolja az adatok rendszerezésének és selektálásának újszerű módszerét. A csata ezernyi mozzanatának, paraméterének rendszerbe szervezésével, a források megbízhatóságának értékelésével, az azokból kibontható adatok közös nevezőre hozásával megalkothatók olyan, logikailag lehetséges szcenáriók, amelyek a lehető legkevesebb ellentmondást és hiányzó elemet tartalmazzák. A módszer ellenpróbájaként Drusza egy részproblémát mutat be: a királyi tábor elhelyezkedésére vonatkozó, Hans Dernschwamtól származó adat értékelését végzi el.

A témakör zárásaként Kárpáti Kata gazdag ötlettára (*Mohács 500 Múzeumakadémia. A közgyűjtemények és köznevelési intézmények együttműködése. Emlékeztépedagógiai koncepcióterv*) mutatja be, hogy a tudásátadás eszközei napjainkban már nemcsak hagyományos kiadványok lehetnek, hanem online tartalmak, arculati elemek, közösségi események is. Ezek helyi, nemzeti és nemzetközi oktatási programokhoz illeszkedve – ám döntően a múzeum és az emlékhely közegében – a fiatalok korcsoportjai számára inspiráló módon és hitelesen képesek bemutatni Mohács valóságát és a csata megannyi kontextusát.

A kötet végére érve meggyőződhattünk arról, hogy a tanulmányok közti kohéziót számos asszociáció és konkrét utalás erősíti,

az összefüggések jól kirajzolódnak. Az olvasó mégsem szabadul attól az érzéstől, hogy a szerkezet nem teljes: a klasszikus szimfóniából – ha már a cím erre utalt – hiányzik egy tétel. Az ökológiai, tájtörténeti és emlékeztéptörténeti blokkok mellett talán érdemes lett volna egy újabb témakör, a negyedik tétel megnyitása is. Varga Szabolcs, B. Szabó János, Pálfi György és Drusza Tamás tanulmányai csak érintőlegesen, a gondolatmenet egy-egy szálával kapcsolódnak a környező írásokhoz, egymáshoz viszont annál több köziük van: a legszorosabb értelemben vett csata rekonstrukciójához, a rekonstrukció módszertanához és forráskritikájához nyújtanak rendkívül értékes támpontokat. A szerkesztés tehát – az előző kötettel ellentétben – itt kevésbé követ feszes, az olvasó számára első látásra evidens logikát, de ez aligha von le bármit is akár az egyes tanulmányok, akár a könyv egészének értékéből.

Ez már csak azért is igaz, mert a kötet időbeli, térbeli és módszertani értelemben is a lehető legtágabb kontextus feltárására törekszik, és módszertani szempontból még tovább tágítja a kutatások horizontját. A Varga Szabolcs által jegyzett előszó szerint Mohács megértése a máig ható nemzeti trauma feldolgozásához vihet közelebb; a kérdéseket már jóval reflektáltabban és tágabb összefüggésben tesszük fel, mint a kutatók korábbi nemzedékei, akiket inkább saját koruk kérdései foglalkoztattak, saját jelenük legitimációját vagy épp ellenpontját keresték a múltban.

Az anyag további fontos újdonsága, hogy nemcsak interdiszciplináris, hanem intermedialis jellegű is. Többször találkozhatunk hivatkozásokkal, reflexiókkal konferencián elhangzott előadásra és vitára, blogbejegyzésekre, ismeretterjesztő cikkekre, sőt a közösségi médiában elérhető efemer tartalmakra is. Ez arra utal, hogy a szerzők a tudományos és a tudományokon kívüli diskurzus egészét jól ismerik és reflektálnak rá; a gondolatmenet széles hatókörű, éppen ezért nagyon meggyőző. Annál is inkább, hiszen szembe-tűnő a valamennyi szerzőt jellemző kritikai

attitűd: bár egyes, nem kellőképp alátámasztott feltevésektől egységesen elhatárolódnak, alig tesznek végérvényesnek tekintett megállapításokat. A térség földrajzi, tájtörténeti kutatása kapcsán több kutató is hangsúlyozza, hogy a munka még rengeteg lehetőséget tartogat, így az itt vázolt következtetésekben is sok a bizonytalanság, a pontosításra szoruló vagy épp cáfolható elem.

Végezetül a formai jellegzetességekre térve, a kötet megjelenése a szerkesztők, a szerzők és a tördelő rendkívüli igényességére utal. A borítót látva az érdeklődő örömmel veszi kézbe a könyvet, és várakozásaiban a belívek láttán sem csalatkozik. A képanyag változatos és szemléletes, a szöveg befolyatása hibátlan, a második, harmadik olvasatra is csak elvétve felbukkanó elírások pedig a gondos korrektori munkát dicsérik. Az egyet-

len zavaró mozzanat talán az, hogy az olvasó a kétnyelvű cím és a szintén kétnyelvű (ráadásul kissé nehezen áttekinthető) tartalomjegyzék után teljes egészében két nyelven közölt tanulmányokat várna; ezek hiányában a kétnyelvű paratextusokat ebben a formában túlzásnak ítélnénk.

Összességként elmondható, hogy a kutatócsoport többéves munkájához és eddigi eredményeihez méltó folytatás született, amelyet remélhetőleg még több hasonló kötet fog követni. Munkájuk szemléletmódja, hozadéka nemcsak a további kutatásokat inspirálja majd, hanem megjelennek a népszerű tudomány, a közoktatás, a muzeológia terén, és a közbeszédben is éreztetik hatásukat. Ha ez teljesül, a kötet elérte célját, egy nagy lépéssel kerülünk közelebb Mohács megértéséhez.